

Antall, a történész-politikus*

Az utóbbi időben az 1990-es évekhez képest sokat változott Antall József politikai megítélése, és több olyan tudományos munka is megjelent, amely segíthet jobban megérteni a hajdani miniszterelnök működését. Ezek a művek – szemben Révész Sándornak Antall politikájában inkább a valóságidegenséget és a belső el-lentmondásokat meglátó munkájával vagy Debreczeni József tisztességes, empatikus, sőt, némiképp mitizáló életrajzával – kevésbé politikai állásfoglalások (ha nem is semlegesek politikailag), inkább egy adott történelmi jelenség mélyebb megértését célzó történészi igényű feldolgozások.

Rainer M. János kulcsfontosságú műve¹ például a Kádár-kor történetírásának egyik legfontosabb forráscsoportjára, az állambiztonsági iratokra támaszkodva rekonstruálta idősebb és különösen ifjabb Antall József pályáját, fontos részleteket mutatva fel utóbbinak a politikai gondolkodásából is. Ennek kapcsán sajátos mikrotörténeti perspektívában feltárta egy mindmáig alig ismert társadalmi réteg, az egykori 1945–1947-es politikai elit utótörténetét. Ezek a társadalom- és eszmetörténeti összefüggések különösen annak fényében érdekesek, hogy a hajdani kiskgazda (szociáldemokrata stb.) életutak és a velük együtt járó speciális

* ERDŐDY Gábor: *Tradicionális történelmi identitás – modern politikai eszmrendszer. Antall József kereszténydemokrata politikai filozófiája és annak nemzeti történelmi beágyazottsága*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011. 236 p.

¹ *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. 1956-os Intézet, Budapest, 2008. 295 p.

tapasztalatok a rendszerváltásig rejtve maradtak a nyilvánosság elől, s akkor is inkább váratlanul és érezhető értetlenséget keltve jutottak be a politikai közbeszédbe. Az ilyen elemzések nagymértékben segíthetik újrarajzolni a rendszerváltás politikatörténetét, hiszen annak kanonikus változatai többnyire vagy nagy társadalmi-gazdasági összefüggések alapján, vagy a főként a késő Kádár-kor ellenzéki csoportjainak perspektívájából, esetleg reformkommunista szemszögből láttatják a történeteket. Velük szemben pedig a politikában hirtelen újra szerephez jutó kisgazda, kereszténydemokrata, régi középosztályi csoportok motivációinak, szándékainak, eszméinek, s az azokat befolyásoló sajátos tapasztalatoknak mindmáig aránytalanul kisebb szerep jut. Rainer könyvének nagy érdeme, hogy segít jobban megvilágítani ezeket az elfelejtett történeteket.

Erdődy Gábor munkája azért jelentős, mert ugyanezt a kérdést Antall József gondolkodása felől közelíti meg. Igaz, Antall eszméi megjelennek Rainer könyvében is, a két munka között tehát szükségképpen van tematikus érintkezés. De már itt leszögezhetem, hogy ebben az értelemben a két könyvben az olvasó nem fog két Antall Józsefet találni. Még akkor sem, ha Rainer munkájának hőse az elszigetelt és saját politikai jelentőségét aránytalanul felnagyítva látó Kádár-kori értelmiségi, Erdődy könyvéé viszont a politikát érdemben befolyásoló és távlatosan gondolkodó rendszerváltó államférfi. Ezért a különbségért ugyanis – tagadhatatlan szubjektív megítélésbeli különbségek mellett – elsősorban az időbeli fókusz eltérése a felelős: az, ami az egyik élethelyzetben inkább kissé megmosolyogni való, bár a szerző által empátiával kezelt álmodozásnak tűnik egy másik Magyarországról és egy másfajta életről, a másik élethelyzetben már teljes joggal ítélné tudatos felkészülésnek a későbbi feladatokra. (Hiába, a narratív történetírás érvényességét mindig korlátok köré szorítják az elbeszélés kereteit formáló önkényes döntések.) Mert Erdődy könyvének másik jellemző vonása az, hogy nem egyszerűen Antall politikai gondolkodását rekonstruálja, hanem ezt úgy teszi, hogy abban a magyar történelem a kezdetektől a rendszerváltásig egyetlen, folyamatos elbeszélés. Erdődy ezt az antalli történeti elbeszélést kíséri végig, egységbe foglalva a történészi szakmunká-

kat, a politikusnak a nemzeti múltról megfogalmazott gondolatait és a rendszerváltás körüli idők politikai viszonyaival kapcsolatos antalli elképzeléseket. Egy ilyen konstrukcióban pedig szükségképpen elhanyagolhatóvá válnak azok a különbségek, amelyek az 1970-es vagy az 1980-as évek Antallját a nagypolitikába belépő Antalltól elválasztották.

Erdődy Gábor könyve tehát a „történész-politikus” Antall Józsefről szól, aki a rendszerváltás jelenidejét és a nemzeti múltat egységes egésznek, folytonosnak gondolta. Ennek megfelelően egy, a történelem politikai szerepéről szóló rész után kronologikus (de nem az életrajz, hanem a nemzeti történelem időrendjét követő) sorrendben tárgyalja Antall „történet-politikai” (hogy Szekfű Gyula és Szabó Miklós kedvelt kifejezését idézzük) gondolatait.

Külön fejezetet kap például a 19. század és a 20. század története is, amelyekben az Antall által történészként olyan sokat emlegetett Eötvös József és a politikusként számtalanszor nyilvánosan értékelt Horthy Miklós alakja játssza a főszerepet. Ezekben a fejezetekben egyébként Antall klasszikus történészviták szereplőjeként jelenik meg: állást foglal abban a kérdésben, van-e törés a magyar politikában az 1790-es évek és a reformkor között, milyen véleménykülönbségek jellemezték a reformkori liberálisokat, vagy mennyire volt szükségszerű a kiegyezés. Egyúttal azonban politikai gondolkodóvá (és aktív politikussá) is válik, akinek Eötvösről rajzolt portréja, a függetlenségi nyilatkozat kiadásáról alkotott véleménye vagy Horthy szerepének igazságos megítélése általánosabb tanulságokat is hordoz a politika működéséről, és hozzájárul a rendszerváltás környéki politikai vitákhoz. Itt az olvasó aligha fog drámai vagy meglepő információkkal találkozni. Antall képe a 19. századi magyar történelemről – néhány rá jellemző hangsúllyal, így Toldy, Eötvös vagy Baross Gábor szerepének kiemelésével, ami részben szakmai, részben politikai preferenciákkal magyarázható – meglehetősen konvencionális. Mindezt nem kritikaként mondom, s vélhetően Antall József sem találta volna annak, hiszen számára a reformkor – a magyar Risorgimento – és 1848–49 a modern Magyarország születésének nagy, mitológus erejű, közösségteremtő pillanatai. Nem sokkal meglepőbb, sőt, ahogy ezt Erdődy Gábor adatolja is, az 1970-es évek

végétől felerősödő hazai történetírói tendenciákkal egybehangzik Antallnak a Horthy-rendszerről alkotott véleménye. Politikailag annál vitathatóbb volt ez a nézet, amely szerint a Horthy-rendszer az alkotmányos monarchikus folytonosság képviselője, egyúttal fontos szociálpolitikai reformok időszaka, számos progresszív fejlemény ideje, Horthy maga a politikai konszolidáció jelképe és egyúttal személyes előmozdítója az adott korszakban. A Horthy-rendszer mérlege – a szereplők gondolkodásának számos korlátja, a történelmi helyzet fonákságai ellenére is – inkább pozitív. Nem kell meglepődnünk persze, hogy ez az Erdődy által részletesen bemutatott Horthy-kép ennyire vitatottá vált. Elég, ha felidézzük napjaink széles hullámokat vető Gerő–Romsics vitáját, amelynek egyik centrális eleme, hogy Romsics a Horthy-rendszer teljesítményét közepesnél valamivel jobbra értékeli (az 1939 előtti időre vonatkozóan), s máris értjük, hogy húsz évvel korábban a Horthy-nosztalgiát politikai fegyverként használó ellenzék összütze miként zúdulhatott az Romsicsénál egyértelműen pozitívabb, bár cseppet sem kritikátlan antalli Horthy-értelmezésre.

Külön fejezet szól aztán a rendszerváltásról és egy másik Antall politikai eszméiről. Ezek, amellett, hogy rendkívül részletgazdagok és így igen informatívak, nagy figyelmet szentelnek számos, az Antall körüli politikai vitákban és a tudományos feldolgozásokban kevesebb figyelemre méltott mozzanatnak is. Különösen fontosak és továbbgondolásra méltók azok a fejtegetések, amelyek Antall politikai eszméit a német ordoliberalizmussal hozzák kapcsolatba. Így ugyanis végleg le lehet számolni azzal a máig tovább élő elképzeléssel, hogy az antalli liberalizmusnak ne lett volna érdemi mondanivalója társadalmi-gazdasági kérdésekről, vagy hogy Antall kizárólag a második világháború előtti eszmék bővületében élt volna. Ez utóbbi egyébként is meglehetősen kevésbé tartható az újabb kutatások fényében: gazdagon adathozható ugyanis, s Erdődy könyve is kiveszi ebben a részét, hogy Antall politikai gondolkodását a második világháború utáni nyugat-európai (különösen a német) fejlemények mellett a 1945–1947 közötti kiscgazda politikai irodalom és a belső emigrációba szorult egykori kiscgazda elit tapasztalatai formálták.

Összességében tehát nagyon alapos és hasznos olvasmány Erdődy Gábor könyve, amelynek bizonyos korlátaira is érdemes azonban röviden kitérni.

Először is, a munka koherens rendszerként, belülről, egyfajta ideografikus módszerrel próbálja rekonstruálni Antall politikai gondolkodását. Ez segít ugyan egymást kölcsönösen megvilágító kapcsolatba hozni Antall József különböző korszakokban született, eltérő műfajú szövegeit, de el is mossa a különbségeket ezek között a szövegek között, ami az eszmetörténeti elemzés érvényességét jelentős mértékben korlátozza. Az ilyen forráskezelés minden kijelentést egyforma súlyúnak, egyformán őszintének és ugyanúgy kezelendőnek mutat, holott tudjuk jól, a valóság ennél komplexebb. Mindezt ellensúlyozni tudja ugyan Erdődy Gábor kiegyensúlyozott, alapos és empatikus hozzáállása munkája tárgyához, de mégis levon valamit a munka összértékéből.

Másodszor, Erdődy munkája érezhetően elfogult Antall eszméivel és politikusi teljesítményével szemben. Számunkra persze nem a szubjektív értékítélet érdekes ebben, amit Erdődy képvisel, hanem az az értelmezői stratégia, ahogy a könyv a felvállalt elfogultságnak köszönhetően Antall szövegeit kezeli. Gondolatokat feltárni és egységbe rendezni, az explicit kijelentések közötti hézagokat az életmű belső logikája alapján kitölteni – erre törekszik Erdődy Gábor. Ez nem idegen az eszmetörténet-írás hagyományától, s mint ilyen nem is kritizálható. Ámde ahogyan azt Quentin Skinner híres *Jelentés és megértés az eszmetörténetben* című nevezetes esszéje óta tudjuk, az ilyen értelmezői attitűd elméleti és praktikus problémáktól terhes, mert hajlamos lekerekíteni, túlrendszerezni a dolgokat, a belső ellentmondásokat feloldani, a szokatlan gondolatokat ismerőssé torzítani. Az, hogy Erdődy munkájáról mégse ez az első dolog, ami az olvasó eszébe fog jutni, a történész szerző szakmai tisztességének és a téma alapos feldolgozásának köszönhető.

Összességében a *Tradicionális történelmi identitás – modern politikai eszmerendszer* hasznos, gondolatébresztő és fontos könyv. S csak bízni lehet benne, hogy nem lezárója lesz egy epizódnak Antall utótörténetében, hanem újabb kutatások kiindulópontja.

Tévé nélkül Budapesten?*

A Kádár-korszak világa társadalomtörténeti szempontból egyre érdekesebbnek tűnik az utóbbi években. A politikatörténeti megközelítéseket háttérbe szorították a kultúrtörténeti, gender szempontok, és a politikai berendezkedés vizsgálatával foglalkozó művek is filozófiai, társadalomelméleti megfontolásokkal gazdagodtak. A *Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban* című könyv kitűnő példa arra, hogy a korábban csak gazdaságtörténeti keretben vizsgált témákat is meg lehet közelíteni társadalomtörténeti aspektusból, és akár a széles olvasóközönség elé is tárhatók.

A szerző korábbi nagy sikerű könyvével, a *Kádár gyermekeivel* elindított egy olyan címadási tendenciát indított el, amely jóformán minden kérdést Kádárhoz kapcsolt (lásd *Kádár leányai*).¹ A *Két emelet boldogság* szakít ezzel, és inkább a tárgyalt korszakból egy, a könyv témájába vágó film címét használta fel. Herskó János 1961-es filmvígjátéka ugyanis üde színfolt volt a sematizmusból

* HORVÁTH Sándor: *Két emelet boldogság – Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012.

¹ Tóth Eszter Zsófia korábban tanulmányként megjelenő művének címe a korszak egy emblematisz dokumetumfilmjéből, a *Vészcsengőből* (rendező: Gárdos Péter, 1980) vett idézet, amelyben egyik interjúalanya József Attila Flóra, *csináljunk gyereket* című verséből indult ki. Lásd Tóth Eszter Zsófia: „Gábor, csináljunk gyereket, hadd hányjon cigánykereket!” A megeseett lánytól az egyedülálló anyáig – a lányanyák megítélésének változása a szocialista időszakban. In: BAKÓ Boglárka–Tóth Eszter Zsófia: *Határtalan nők. Kirekesztés és befogadás a női társadalomban*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2008. 338–357.

kikecmeregni próbáló magyar filmek között.² A történetben szereplő szocialista lakóház újdonsült lakói számos kérdésben különböztek egymástól (szüleikkel vagy gyerekeikkel éltek, féltékenységgel vagy a megbecsülés hiánya gyötörte őket), ám egy dologban megegyeztek, mégpedig abban, hogy biztonságos, saját otthonra vágytak. Horváth Sándor figyelemre méltó munkája arra keresi a választ, hogy a film világa helyett a Kádár-kori Budapesten milyen módokon valósul(hatott) meg a lakás- és szociálpolitika, miképpen jutottak lakáshoz az emberek.

A könyv széles körű forrásbázisa alapján a Fővárosi Tanács, a budapesti illetőségű pártszervezetek, szakszervezetek és a későbbiekben a Munkaügyi Minisztérium keretében létrejövő Szociálpolitikai Főosztály irataiból állt össze. Ám a film, a *Két emelet boldogság* egyik jelenete mégis rámutat a könyv hiányosságára. Amikor a sikeres női fodrász végigcsöngeti szomszédait, hogy felajánlja tévéjét az esti film közös megnézésére, számára érthetetlen módon minden lakó, más irányú elfoglaltságra hivatkozva, visszautasítja. Vagyis éppen a lakáskörülmények, az életmódok összevetése adhatna képet arról, és magyarázná meg inkább azt, hogy a budapestiek milyen esetekben és miért akarnak új lakást. A XIII. kerületi élmunkások esetében erre kísérletet tesz a szerző, és kifejtetlensége ellenére ez egyik érdekes része a könyvnek.

A kötet négyes tagolása célszerű. Az első fejezetben³ a szerző végigköveti a szociálpolitika teljes mellőzöttségét a Rákosi-korszakban, majd ezt követően a Kádár-korszakban tapasztalható kezdeményezéseket és az idő előrehaladtával egyre inkább erőre kapó változásokat mutatja be.

A második fejezetben Horváth a szociálpolitikának a Kádár-korban leginkább értelmezhető formájával, a lakáspolitikával, a lakáselosztással foglalkozik. Itt a korszak három emblemikus mozgóképes alkotásával vezeti be az olvasót az állami bérlakások

² Emlékeztet, hogy Almási Miklós a *Megszállottak* című film kapcsán 1962-ben a „Hol van az a bizonyos sorompó?” (*Filmvilág*, 1962/21. 1–3.) címmel esszét szentelt a kérdésnek. Azt fájalta, hogy a filmen kívül minden más művészeti ág már sokkal inkább a valóság őszintébb megragadására törekszik.

³ Az első fejezet címadása (*A látogató*) bravúros, hiszen az összegzésben Konrád György azonos című, a korszakban nagy sikerű regényéből rendkívül szemléletes idézet visszautal a könyv elejére.

világába. Az első a *Két emelet boldogság*. Majd az ennek bemutatósakor már megjelenő lakásszövetkezetek (*Panelkapcsolat*) révén végigköveti a szerző, hogy a tanácsok bérlakásai miként váltak „a hatvanas évek blokkosított, belvárosközeli, jobb minőségű lakótelepi lakásai” helyett „többszörre külvárosi, házgyári lakótelepek leggyakrabban kétszobás hajlékaivá” (109.). A korszak végéhez érve az öröklakás és a lakásprivatizáció kérdését a *Szomszédok* című teleregényből kibontva láttatja, hogy azután a nyolcvanas években a második gazdaságban és a GMK-kban (gazdasági munkaközösségek) végzett munka járuljon hozzá leginkább a lakásszerzés sikeréhez.

A *Szomszédok* több évig tartó sikere folytán megöregedő szereplők miatt is logikusnak tűnik, hogy a harmadik fejezetben a társadalombiztosítás kiterjesztéséről, a nyugdíjazásról és a családi pótlék mellett a különböző anyasági juttatásokról (gyes, gyed) essen szó.

A kötet zárófejezete, miután az előző fejezetekben a szerző a tehetősebb, lehetőségekkel rendelkező szereplőkkel foglalkozott, a budapesti lakosság alsóbb rétegeivel, a szociális otthonok és a munkásszállók nehéz sorsú lakóival ismertet meg.

Az összegzésben a budapesti adatok elemző egybevetésén túl figyelmet fordít a megyei számokkal való összehasonlításra is. Kiderül, hogy a „vízfejű főváros” egyrészről egyáltalán nem dicsekedhet az idős otthonok férőhelyszámaival illetően. Másrészről Horváth szerint ezt ellensúlyozza a fővárosi kórházak száma, minthogy „a kórházi ápolási idő korlátozásának feloldása” (247.) és a magasabb ágyszám miatt a kórházak kivették a részüket az idősek ápolásából. A magyarázat azonban feltételesen sem foglalkozik a vidékről kórházi ápolás céljából felhozott betegekkel, illetve a vidéki otthonokba kiköltöztetett egykori fővárosi nyugdíjasokkal. Feltételező magyarázatában inkább fenntartja azt a közismert toposzt, hogy bizonyos budapesti kórházakat (például Bajcsy-Zsilinszky Kórház) elfekvőként használtak, kórházi ápolás címén valójában öregségi ellátást végeztek. Ezt azonban nem támasztja alá tanácsi vagy költségvetési iratokkal. Hasonló a kötet egyrészről-másrészről végkövetkeztetése is, miszerint a Kádár-rendszer nem erősítette, hanem gyengítette a társadalmi integ-

rációt, ám saját alkalmazotti rétegét előnyös pozícióhoz juttatva növelte társadalmi legitimációját. Érveléséből csak a második gazdaság hatását hagyja ki, noha ez a lakáspolitikai kapcsán igen csak fontosnak mutatkozott.

Horváth fent említett konklúziói arra engednek következtetni, hogy a szerző az alaposan kitalált szerkezetét kissé gyorsan töltötte fel tartalommal, ezért nem maradt idő az elemzési szempontok egységesítésére, illetve a másodlagos, sokszor inkább közvetetten jelentkező következmények számbavételére. A romák lakásproblémáival kapcsolatos iratok esetében megelégszik a Fővárosi Tanács VB vitájában azzal, hogy a tagok deviánsnak címezték olyan „kiskapuhasználókat”, akik az idézett személy szerint csak cigányok lehettek (101.). Átfogóan nem nézi meg a romákhoz kapcsolódó, ehhez hasonló források tartalmát, megközelítését. Az élmunkások lakbérsztrájkját azzal magyarázza, hogy korábbi lakóhelyükön még megfizethetők voltak a körülmények, de egy szót sem ejt az ilyesfajta sztrájkoknak a századelőre visszanyúló „hagyományáról”.⁴

További nehézség, hogy az olvasónak a szövegben kell megküzdenie az adatok rettentő halmazával, mert nem kap rendszerző táblázatokot vagy grafikonokat a könnyebb eligazodáshoz. Továbbá az sem világos, pontosan kinek szánták a művet, ugyanis az érdeklődők vagy az egyetemi hallgatók számára meglepően kevés fogalmat magyaráz meg, ugyanakkor szaktudományos műhöz képest viszonylag kevés elméleti-módszertani szöveghely található benne, és azok is inkább a lábjegyzetekbe lettek száműzve.

Az olvasóbarát írásmód továbbra is Horváth Sándor sajátja, annak ellenére, hogy korábbi műveihez képest sokkal kevesebb a stílárbravúr, és gyakoribb az adatokat, tényeket daráló szűrkebb elemzés. Mintha a stílus megteremtését most ráhagyta volna az idézetekre, és annak koncepciózus összeválogatására. A képek a fortepan.hu online archívum széles körű képgyűjteményéből származnak. Ez a mára nemcsak művészek és amatőr érdeklődők,

⁴ SIPOS András: *Várospolitikai és városigazgatás Budapest 1890–1914*. Budapest Főváros Levéltára, Várostarténeti Tanulmányok sorozat, Budapest, 1996. 224–238.

hanem társadalomtudósok számára is hasznos portál Szepessy Ákos és Tamási Miklós invenciója. A kezdetben saját, majd más családi, és egyéb privát gyűjteményekből létrehozott fotóarchívum ma már több száz művész, fotóriporter által készített sorozatot is tartalmaz. A fortepan.hu népszerűségét jelzi, hogy fórumok létrehozásával és egyéb web2-es módszerek segítségével egyre többen kívánják beazonosítani a képeken található személyeket, vagy ha ez nehézkes, akkor a helyszínt. Mindazonáltal a „jog csak kullog a valóság után” elvet támasztja alá, hogy az egész projekt folyamatos jogsértéseken alapszik, hiszen a magyar szabályozás nem ismeri a „privát foto” fogalmát, hanem egy Legfelsőbb Bírósági döntés alapján a traffipax- és célfotókon kívül minden művészeti alkotásnak minősül. A nem ismert szerzőjű fényképeket is védi az árva jog, tehát megjelentetéséhez komoly bürokratikus procedúrák szükségesek (jelentkezés a Magyar Szabadalmi Hivatalnál, bizonyítékok az alkotó felkutatására tett sikertelen kísérletekről). Ebből következően jelen körülmények között az egyetlen jogszerű verzió, ha a szerző, Kotnyek László fotóriporterhez hasonlóan, lemond az alkotó szerzői jogáról. Minden más esetben a fortepan.hu kérése, hogy csupán őket nevezzék meg forrásként.

Az adott korszak mindennapjait kiválóan megjelenítő pillanatfelvételek a jelen kötet fejezetcímeihez illeszkednek ugyan, de az elemzés kritikus élét épp kicsorbítja, hogy a fortepan.hu vezetője, Tamási Miklós úgy nyilatkozott: „A 60-as, 70-es évek felé közeledve a képek egyre több rettenetet, nyomort örökítettek meg. Ezeket általában kigyomláljuk. Csupán jelezzük. A kifejezetten nyomasztó fotókat – szétesett otthon, szétesett család, szétesett ház, szétesett lakosokkal – nem tesszük közzé. Ez persze része az életünknek, de mivel ez nem közgyűjtemény, megtehetem, hogy nem emlékszem rájuk. Ilyen szempontból honlapunk 70-es 80-as évekhez köthető képei messze állnak a valóságtól. Mindez joggal kifogásolható.”⁵ Főként akkor, ha a történész a fővárosi szociál- és lakáspolitikai anomáliáinak szentel egy egész monográfiát.

⁵ Litera.hu portál interjú Tamási Miklóssal (Szentpály Miklós). <http://www.litera.hu/hirek/fortepan-szepessy-akos-es-tamasi-miklos-fotoregenye>. (Utolsó letöltés: 2012. 08. 12.)

A kötet nyitányában a Dobozi utcai szálló lakóinak beadványa, hogy ne szüntessék meg a Lordok házát (így hívták informálisan ezt az átmeneti szállót), olyan beállításban szerepel a könyvben, mintha csak az 1956-os szabadságharc után elképzelhető érdekvédelem és bátorság próbája lenne. Nem lebecsülve a fent említettek bátorságát, fontos tudni, hogy nem egy példa van a Rákosi-korszakból, ennél kevésbé deprivált, jómódú budai környezetben élők részéről tett panasznak.⁶ További furcsaság Horváth értelmezése, hogy azért hívták „Lordok Házának” a szállót, „mert lakói Budapest legszegényebb csavargóit képviselték”. (9.) Aki interjúzott már ipari munkással, annak talán nem meglepő, hogy a dolgozók általában a nagy belmagasságú, illetve nagy területű helyiséget, helyiségeket Lordok Házának szokták hívni, becézve Lordinak, ahogy a Csepel Autógyár Művelődési Épülete is ugyanezt a ragadványnevet kapta, illetve a Dobozi utcától nem messze lévő, a IX. kerületi Haller (akkori Hámán Kató) utcai kocsmát szintén így hívták a soroksári úti gyárak dolgozói.

A bevezető impozáns példája ellenére a szerző sajnálatos módon egyértelműen nem itt, hanem egy a könyve apropóján készült interjúban magyarázza meg könyvének alcímét: „A »jóléti szocializmus« egyik legnagyobb ellentmondása éppen a szociálpolitika. Klasszikus értelemben ugyanis szociálpolitika alatt a piaci versenyből fakadó vagyoni egyenlőtlenségek tompítását értjük. Ám egy olyan rendszerben, ahol minden az állam atyáskodásán múlik, természetesen nem valósulhatnak meg a piaci verseny feltételei sem. Így aztán bajosan nevezhetünk szociálpolitikának olyan »vívmányokat«, hogy például mindenki elmehetett dolgozni vagy lakáskérvenyt adhatott be. Ráadásul nem létezett valódi szociális érdekvédelem.”⁷ A könyv bevezetőjében a fenti dilemmát leegyszerűsíti azzal, hogy a nyugati jóléti rendszerektől átvett módszerekkel, technikákkal próbálkozott az állam, de nem tér ki a gyökeresen eltérő társadalmi-politikai berendezkedés okoz-

⁶ Lugosi András történész kutatásában a Budapesti Levéltár iratai között található egyik ilyen esetről készít tanulmányt, amely a közeljövőben fog megjelenni.

⁷ *Magyar Narancs*, 2012/7, 02.16. Járt nekik – Interjú Horváth Sándorral (Legát Tibor). <http://magyarnarancs.hu/belpol/jart-nekik-78767>. (Utolsó letöltés: 2012. 08. 01.)

ta eltérésekre, hiszen a rendszer nyilvánvalóan nem a „a piaci versenyből fakadó vagyoni egyenlőtlenségek tompítását” kívánta elérni.⁸ Amennyiben ezeket nem vesszük figyelembe, azt mondhatjuk, hogy a nyugati demokráciákban a szociális juttatások a tehetősebb középosztály felé áramoltatása perverz újraelosztást eredményez. Ebben az esetben Horváth fentebb általam is említett Vágási család példája ilyen újraelosztást követ. Noha a második gazdaságból származó jövedelme az egyéneknek nemcsak nem állapítható meg tételesen, de nem is olyan formában volt felhasználható, ahogy egy nyugati demokráciában lehetne (értsd: nem kellene fogyasztási vagy tartós fogyasztási eszközökre költeni, hanem visszaforgathatná).

Stephen Kotkin *uncivil* elméletét veszi alapul ahhoz a tézishez, hogy valójában a privilegizált, állami szférában dolgozó „ügy részesülhetett az állami újraelosztásból, hogy az elosztás mértékét befolyásolni tudta, vagyis érdekérvényesítésre volt képes” (7.). Ennek cáfolata a szerző által is oly sokat hangoztatott második gazdaság, amelynek tehető tagjai közvetetten (állami alkalmazottakon keresztül) kifejezetten részesülhettek az állami újraelosztásból. Legalábbis ezt támasztják alá Varga Zsuzsanna kutatásai a melléküzemágak vezetői elleni 1970-es évekbeli perekről, illetve az állami vezetéssel való összefonódásra jó példa a korszakban az országos sajtóban is visszhangott keltett Onódy-ügy.⁹ Ehhez is kínálkozik egy filmes példa: András Ferenc *Veri az őrdög a feleségét* (1977) című filmje, ahol egy balaton-felvidéki vasutas családhoz végül hiába jön vendégségbe a fővárosi, vezető beosztású állami alkalmazott: azt, amit el akarnak vele intéztetni, ő még kevésbé tudja megtenni, mint ők maguk.

Habár a Kádár-kori Budapest szociálpolitikáját alaposan megvizsgálja, a második gazdaság hatásának hektikus használata, a nyugati-demokratikus intézményi módszerekhez való egyértelmű hasonlítgatás megnehezíti, hogy az alábbiánál komolyabb konklúzióra jusson: „a társadalmi egyenlőtlenségek... a rendszer

⁸ Ebbeaziránybamutatórészletesebbkritika: BARTHA Eszter: Államszocializmus és szociálpolitika: Adalékok a Kádár-rendszer történetéhez. *Eszmélet*, 2012. őszi számában várható megjelenéssel.

⁹ TISCHLER János: Az Onódy-ügy 1964. *Beszélő*, 2004/2–3. 52–73.

legitimációjának csökkenésével párhuzamosan váltak láthatóbbá.” (248–249.) A könyv utolsó mondatának („A szociálpolitika intézményei azonban átalakították a társadalom önképét, az állami juttatásokhoz való viszonytól kezdve egészen az érdekvédelmi lehetőségek alkalmazhatóságáig.”) a rendszerváltás utáni közelmúltra vonatkozását a *Magyar Narancs*nak adott interjújában fejtette ki: „A jólét szoros összefüggésben áll a társadalom tagjainak autonómiájával és érdekérvényesítő képességeivel is.”¹⁰ Gondolatmenetének optimizmusa arról árulkodik, hogy a könyv mottójaként használt Esterházy-idézetet a létező szocializmusra vonatkozó kritikája miatt választhatta, mivel az interjú alapján nem feltétlenül osztja Esterházy Nyugat-Európára vonatkozó szkepszisét, mint ami például *A halacska csodálatos életében* is már megfogalmazódott: „van a jóléti társadalom fáradtsága és fásultsága, és van a bírvágy, a jólét és annak mámora nélkül”.¹¹

Bezsenyi Tamás

¹⁰ *Magyar Narancs*, 2012/7, 02.16. Járt nekik – Interjú Horváth Sándorral. I. m.

¹¹ ESTERHÁZY Péter: *A halacska csodálatos élete*. (forrás: http://dia.pool.pim.hu/xhtml/esterhazy_peter/Esterhazy_Peter-A_halacska_csodalatos_elete.xhtml. (Utolsó letöltés: 2012. 08. 13.)

Egy lezárhatatlan téma: újra a Horthy-korszakról*

A könyv Magyarország második világháborús szerepének újraértékelését ígéri. De milyen újraértékelést? Az első világháborút követően elvesztett területek – az ország területének kétharmada és lakosságának 60%-a veszett el a trianoni békével – visszaszerzése érdekében a Horthy-rendszer szövetségre lépett Hitlerrel, alárendelte gazdaságát Hitler háborújának, csatlakozott a Jugoszlávia és a Szovjetunió elleni támadásához, hadiállapotot deklarált Nagy-Britannia és az USA ellen. Horthy megkapta Hitlertől az elvesztett területek egy részét. Kollaborált a zsidó származású lakosság felének meggyilkolásában, és nem ugrott ki a háborúból egészen a keserű vég közeledtéig. Ezek az egyszerű tények. Magyarország, Németországtól eltérően, soha nem nézett igazán szembe múltjának ezzel a sötét fejezetével.

Sajnos, Deborah S. Cornelius újraértékelése nem ebbe az irányba indul, inkább az ellenkezőjét teszi. Elmagyarázza, hogy a trianoni béke igazságtalan volt, hárommillió magyar maradt az új országhatárokon kívül. Ez így igaz. De azt állítani, hogy az elvesztett területek „a Magyar Királyság integráns részei voltak” (7), több mint túlzás. Lakosságuk nagy többsége szlovák, román és délszláv volt, akik függetlenséget akartak, és már 1848–1849-ben

* Deborah S. CORNELIUS: *Hungary in World War II: Caught in the Cauldron. (World War II: The Global, Human, and Ethical Dimension.)* Fordham University Press, New York, 2011. 519 p. A könyvismertetés először a *Slavic Review* 71. évf. (2012) 3. számában jelent meg. Újraközlése az Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies (korábban American Association for the Advancement of Slavic Studies), a folyóirat kiadója engedélyével történik.

is a magyar kormány ellen harcoltak. A területi revízió valóban Horthy politikájának vezérelve volt. Megmagyarázza, de nem igazolja csatlakozását Hitlerhez, még kevésbé a zsidók elpusztítását. Horthy Magyarországa – miként John Montgomery, korábbi amerikai követ nevezte – „vonakodó csatlós”-ként viselkedett. Csatlósi szerepét ellensúlyozandó, a könyv a vonakodást bemutató epizódokat és történeteket meséli oldalak százain keresztül. Sajnos, a vonakodás csak Hitler sztálingrádi veresége után erősödött meg.

Az újraértékelés másik lényeges része, hogy Horthy Miklóst jóindulatú, gyakran naiv és félrevezetett személyként mutatja be. Azt állítja, hogy Horthy „különösen alkalmas volt” az államfő szerepére „pompás megjelenése”, széles körű nyelvtudása és zongorajátéka miatt. (34-35.) Nem foglalkozik sem a véres fehérterror során (1919–1921-ben) játszott szerepével, sem rendszerének autoriter jegyeivel (ahol Európa első zsidóellenes törvényét hozták 1920-ban). Gömbös Gyuláról, aki autochton fasiszta rendszert akart kiépíteni az 1930-as évek elején, Cornelius megjegyzi, hogy „figyelemre méltó politikai víziója volt” (53.). Cornelius egészen odáig megy, hogy leírja: Magyarország a harmincas évek során „egyike volt a kulturális és szellemi szabadság három európai szigetének, Svájc és Svédország mellett”, és az 1944 márciusában bekövetkezett német megszállásig a Horthy-rendszer „leginkább figyelemre méltó eredménye egy bizonyos fokú politikai szabadság és pluralizmus megőrzése volt” (276.). Ez azonban soha nem jellemezte a rendszert, amelyben egész története során csak a kormánypárt nyert választást. A „szabadság szigetén” három zsidóellenes törvényt hoztak 1920-ban, 1938-ban és 1939-ben.

A szerző megkísérel elfogadható értelmet tulajdonítani nekik: az 1920-as törvény „csak azért” korlátozta a zsidók arányát az egyetemeken, mert az túl magas volt. Az 1938-as törvény „szándéka az egyre harsányabb jobboldal megbékítése” lett volna (74.). A harmadik – ami Hitler nürnbergi törvényeit másolta – megvonta a zsidók bizonyos állampolgári jogait, és kvótákat állapított meg minden szabad foglalkozásra, ezzel százazreket gyakorlatilag munkanélküliségre, jövedelmük elvesztésére ítélve (106.). Mégis, Cornelius azt állítja, hogy bár a „törvény papíron megszületett, so-

kan, egyénileg és csoportosan megtagadták vagy késleltették végrehajtását... gyakorlatilag a kormány elszabotálta” (109.).

Sajnos ez nem így történt, és félmillió magyar állampolgárt deportáltak és megölték.

Cornelius szemében az 1944. nyári auschwitzi deportálás a német megszállás következménye volt. Ez részben igaz, de maga Edmund Veessenmayer, Hitler teljhatalmú megbízottja ismerte el, hogy „a (több mint 437 000 zsidó) deportálása nem történhetett volna meg”, ha a magyarok nem teljesítették volna a német kívánásokat, „mivel a németeknek nem állt rendelkezésre elegendő erő” (298.). Horthy képes volt leállítani a budapesti zsidók elszállítását, miután Rooseveltnak figyelmeztette, hogy ha nem teszi, felelősségre vonhatják majd a halálukért.

Cornelius mentségeket keres a Horthy-rendszernek, ez az újraértékelés lényege. Noha a könyv oldalak százait szenteli korábban nem túlzottan dokumentált eseményeknek, jól sikerült interjúkat közöl, s Horthy és vezetőtársai kisebb jelentőségű lépéseinek sorát mutatja be, fő üzenete elhibázott. Magyarország hatásosan szolgálta Hitler céljait és bizonyos területeket visszaszerzett, de reménytelenül bennragadt a háborúban, ami egymillió ember halálát okozta. Az ország reménytelenül az örvényben maradt.

Berend T. Iván